

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА
УКРАЇНСЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО
ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ НАН УКРАЇНИ
СПІЛКА УРБАНІСТІВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ “ДІПРОМІСТО”
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО - ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ
ЦИВІЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА
“УКРНДІПРОЦИВІЛЬСІЛЬБУД”
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ АРХІТЕКТУРИ

***КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ: СТАНОВЛЕННЯ,
СУЧАСНІ ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ***

**Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
(28-29 квітня 2006 рік)**

Збірник тезів доповідей

УДК – 91 : 001.2

Конструктивна географія: становлення, сучасні досягнення та перспективи розвитку: Збірник тезів доповідей. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006 - 211с.

У збірнику вміщені тези доповідей з найбільш актуальних питань з теорії та методології конструктивної географії, тематичних регіональних конструктивно-географічних досліджень, методики та практики прогнозування розвитку та планування територій, навчання конструктивної географії у вищих навчальних закладах.

Видруковано з оригіналів у авторській редакції

©Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2006.

потрібна передусім зміна ідеології аграрної політики, в якій належить переглянути, так звану, програмну підтримку виробництва сільгосппродукції з тим, щоб перейти до належного забезпечення комплексного розвитку сільської місцевості, центральною фігурою якого є людина села (і жінка, і чоловік).

Соціальна географія завдяки методології та методиці своїх досліджень, має значні можливості для вироблення відповідних заходів, які дозволять виправити положення гендерної нерівності в сільській місцевості, що дуже важливо при розробці програм та планів регіонального розвитку села.

Богасьорова Л.М.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У процесі здійснення аграрної реформи, запровадження приватної власності на землю, розширення площ землекористування населення, лібералізації господарської діяльності відбулися значні трансформації в соціально-економічних умовах функціонування особистих господарств населення (ОГН). На сьогодні вони забезпечують значні обсяги виробництва продовольчої продукції, відіграють значну роль у розвитку інших видів діяльності (зокрема, зеленого або аграрного туризму) та сільської місцевості в цілому, суттєво впливають на забезпечення зайнятості сільського населення та формування доходів і рівня життя сільських жителів.

Підвищення ролі території у розвитку суспільства пояснюється значним ускладненням всіх сторін суспільного життя. Так, від розміщення залежать величина, спеціалізація, зв'язки ОГН, їх місце та функції в територіальному поділі праці агропромислового комплексу (АПК) та господарського комплексу регіону в цілому. Коло питань, які стосуються територіальної організації ОГН і потребують глибокого географічного обґрунтування, достатньо широке.

Логіка суспільно-географічного дослідження обов'язково зумовлює необхідність поглибленого аналізу не лише територіальної спеціалізації виробництва в ОГН, але і потребує виявлення закономірностей територіальної організації, відповідної типізації ОГН за характерними рисами ведення господарства. Типізація за особливостями територіальної організації ОГН — це виявлення специфічних виробничо-територіальних поєднань особистих господарств, що сформувались внаслідок відмінностей природних та соціально-економічних умов, обґрунтування заходів, спрямованих на їх найбільш ефективний розвиток і раціональне використання всіх наявних умов та ресурсів. Акцентуємо, що території конкретного особистого господарства притаманна, як правило, багатофункціональність і, не зважаючи на провідну роль сільськогосподарського використання (виробничого), ця територія може виконувати і виконує багато інших функцій.

Аналізуючи територіальну організацію, спеціалізацію і природокористування ОГН в межах Херсонщини акцентуємо, що різноманіття регіонів області за природно-екологічними факторами, ландшафтною структурою, соціально-економічними факторами (спеціалізація сільськогосподарського виробництва, рівень урбанізації, розвиток інфраструктури тощо) зумовлює диференціацію режимів

природокористування в ОГН і потребує принципово різних підходів у напрямках сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації, територіальній організації.

На основі дослідження суспільно-географічних та природно-екологічних чинників розвитку ОГН Херсонської області, аналізу галузевої структури, специфіки землекористування, нами було проведене типологічне зонування території Херсонської області за особливостями розвитку та функціонування особистих господарств.

Тип I: Приміський. До цього типу відносяться міста Херсон та Нова Каховка. Цей тип за спеціалізацією та інтенсивністю розвитку відрізняється перш за все надзвичайно високою територіальною локалізацією овочевих культур та картоплі (коефіцієнти локалізації складають відповідно 6,54 та 1,79). Для типу є характерною середня для області частка земель, зайнятих під особисті господарства населення (коефіцієнт локалізації 0,95). Притаманним є незначний розвиток тваринництва, кількість голів скота на 1 людину втричі менша за середньо обласний показник. В той же час у скотарстві спостерігається найвища в Херсонському регіоні частка корів, яка складає 84% від чисельності великої рогатої худоби ОГН цього типу. Причинами формування такої спеціалізації є, головним чином, орієнтація на міського споживача.

Для типу характерною є висока інтенсивність природокористування і значний рівень трансформації агроландшафтів, що пояснюється такими факторами:

- для регіонів, що входять до цього типу, притаманна висока густина населення (до 400 чол на км² сільських мешканців);
- наявна рослинницька спеціалізація (овочівництво і картоплярство) відрізняється високим рівнем меліоративного втручання людини під час сільськогосподарського виробництва;
- зважаючи на високу густоту населення, особливості кон'юнктури ринку і зручне географічне положення відносно центрів споживчого попиту, для типу характерною є висока ціна земельних ділянок, що посилює інтенсивність використання землі, що вже знаходиться у особистому господарюванні.

Тип II: Напівпериферійний Проведена кластеризація дозволила поєднати в цей тип такі адміністративні райони Херсонської області: Білозерський, Генічеський, Голопристанський, Каланчацький, Нововоронцовський, Новотроїцький, Скадовський, Цюрупинський.

Особливістю розвитку і функціонування ОГН в межах цього типу є, в першу чергу, дуже висока частка земель, сконцентрованих в ОГН (на 23% більша за середньо обласний показник). Притаманною є спеціалізація на вирощуванні картоплі (коефіцієнт концентрації 1,42), овочевих культур (відповідний показник 1,57) та баштанних культур (1,51). Необхідно акцентувати, що це єдиний тип, для якого характерна спеціалізація по трьох напрямках.

Відносно першого типу в цьому типі спостерігаються певні зміни у розвитку тваринництва. Так, зростає майже вдвічі поголів'я великої рогатої худоби у розрахунку на 1 людину. Разом з тим, відносна частка корів у поголів'ї ВРХ зменшується з 84% до 68% в середньому по типу, що пов'язано, на нашу думку, зі зменшенням попиту на молочну продукцію внаслідок віддаленості від урбанізованих регіонів області. Натомість, майже в 2,6 рази збільшується концентрація поголів'я малої рогатої худоби (коефіцієнт локалізації зростає з 0,05 до 0,13). Крім того, втричі зростає поголів'я свиней у розрахунку на 1 людину, що пояснюється зростанням майже в 3,3 рази (з 0,25 до 0,81) коефіцієнта локалізації зернових культур.

Для регіону в цілому характерною особливістю природокористування є наявність значних масивів зрошуваних земель, що значною мірою вплинуло на

формування спеціалізації рослинництва. Разом з тим підкреслимо, що зрошення, на нашу думку, посилює негативні гідрогеологічні процеси, що відбуваються на цих територіях. Зокрема, у більшості зазначених регіонів переважна частка земель (в тому числі і земель ОГН) є підтопленими. В той же час, посилення негативних гідрогеологічних процесів призводить, як правило, до скорочення ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, що сприяє збільшенню кормової бази скотарства і зменшує антропогенне навантаження на землі регіону.

Внаслідок різноманіття регіонів, що утворюють цей тип, за природно-екологічними факторами, ландшафтною структурою, соціально-економічними факторами (спеціалізація сільськогосподарського виробництва, рівень урбанізації, розвиток інфраструктури тощо), особливостями природокористування, в його межах доцільно виділяти 3 підтипи.

Тип III: Периферійний. У цей тип поєднано Бериславський, Великолепетиський, Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Високопільський, Горностаївський, Іванівський, Каховський, Нижньосірогозький та Чаплинський адміністративні райони Херсонської області, виділено 2 підтипи.

Для типу характерним є нижча на 8% за середньообласну частка земель, зосереджених в ОГН. Серед основних напрямків спеціалізації рослинництва, притаманних ОГН області, в цьому типі проявляється як товарний лише зерновий напрямок рослинництва.

Одними з можливих причин сформованої спеціалізації рослинництва є:

- незначна густина населення в регіоні, що зменшує вартість земель і зумовлює рентабельність зернового напрямку господарства;
- відсутність достатньої кількості трудових ресурсів, яка ускладнює розвиток працевітких галузей рослинництва;
- в цілому менший розвиток зрошення по регіонам типу, що обмежив можливості вирощування овочевих, баштанних культур та картоплі.

Відзначимо, що для типу характерною є найвища кількість голів свійських тварин (практично всі показники в 2 рази більші, ніж у попередніх типах). Разом з тим, найнижчою є частка корів в структурі ВРХ – 59%. Це пояснюється такими загальними для ОГН Херсонської області в цілому тенденціями:

- 1) з віддаленням від міських поселень і, особливо, від обласного центру збільшується кількість голів скота на 1 члена ОГН з 0,15 в приміському типі до 0,45 у периферійному;
- 2) від центру до периферії відбувається скорочення частки корів в структурі ВРХ з 84% до 59%;
- 3) надзвичайно збільшується – майже в 6 разів – кількість свиней на 1 людину з 0,06 (в приміському типі) до 0,34 (у периферійному типі).

Специфічні риси природокористування цього типу полягають у декількох аспектах. По-перше, для територій, в межах яких функціонують ОГН, характерний дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння (від 79,2% до 96,4%). По-друге, надзвичайно високою є розораність території – до 90,0% (у Нижньосірогозькому районі). Така ситуація призводить до загострення проблем деградації ґрунтів, що має місце і в межах ОГН і, як правило, негативно позначається на продуктивності сільськогосподарських угідь особистих господарств.

На наш погляд, ці особливості природокористування зумовлені такими чинниками:

- переважанням в структурі ПРП земельних ресурсів;
- низькою густиною населення;

- переважанню в структурі земельного фонду земель I технологічної групи (похил до 3°);
- майже абсолютною (за масштабами залучення територій) відсутністю земель природно-заповідного фонду.

Особливості просторової диференціації та розвитку особистих господарств адміністративно-територіальних одиниць області дозволили виділити в межах III типу 2 підтипи.

Аналіз динаміки територіальної організації ОГН у виділених типах проводився за показниками коефіцієнтів територіальної локалізації ($K_{тл}$) вирощуваних культур за період 2000-2003 роки. Проведене дослідження свідчить про значне коливання структури використання ріллі. Загальними рисами динаміки спеціалізації ОГН Херсонської області є такі:

1. По зерновим культурам – спостерігається загальна тенденція до зростання локалізації цих культур в периферійній та напівпериферійних типах, натомість в господарствах приміського типу зернові займають незначну частку. Це пов'язано, на нашу думку із агрономічною та працемісткою “простотою” цих культур, а саме – затрати праці приблизно в 300 разів менші за вирощування овочевих культур, по-друге, зернові культур, навіть при негативних погодних умовах та відсутності меліорацій можуть забезпечити мінімальну кількість зерна для потреб селянської родини.

2. По картоплі – поступово збільшуються площі в районах, що тяжіють до міста. Це можна пояснити тим, що в Херсонській області переважно вирощуються в ОГН молода картопля, головним споживачем якої є місцеве населення. Масова картопля пізнього врожаю програє конкуренцію більш дешевій і якісній картоплі із Лісостепу та Полісся і тому, як правило, використовується для власних потреб.

3. По овочевим культурам – залишаючись спеціалізацією приміського типу (в якому розміри $K_{тл}$ сильно падають), ці культури демонструють тенденцію до зростання в інших типах ОГН. Це пов'язано із збільшенням купівельної спроможності населення та наявністю надлишку робочої сили на селі.

4. По баштанним культурам – спостерігається тенденція до “видавлювання” в напівпериферійну зону із приміської та периферійної. В приміській зоні баштанні культури зменшуються в структурі земель в зв'язку із невисокою вартістю продукції (рентабельність вирощування овочевих культур вища). В периферійній зоні баштан замінюється картоплею та зерновими культурами.

Загальна тенденція динаміки $K_{тл}$ ОГН Херсонської області – зменшення рівня спеціалізації в часі, що пов'язане на нашу думку з такими факторами:

- успішні ОГН стають з часом фермерськими господарствами та є ядрами формування сільськогосподарських господарств, що акумулюють землі інших ОГН, про що свідчить деяке скорочення площі ОГН;

- для більшості сільського населення ОГН стають головним джерелом існування на фоні зламу традиційних форм господарювання та збільшення експлуатації в сільськогосподарських підприємствах. Тому ОГН збільшують кількість вирощуваних культур, понижуючи частку товарних.

Проведені дослідження необхідно, на наш погляд, використовувати для розробки комплексних програм розвитку села, оскільки особисті господарства населення в наш час є основою сучасного сільськогосподарського виробництва.